

БАНК РИСКЛАРИНИ БОШҚАРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ ВА УЛАРНИ БАҲОЛАШ АМАЛИЁТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11403369>

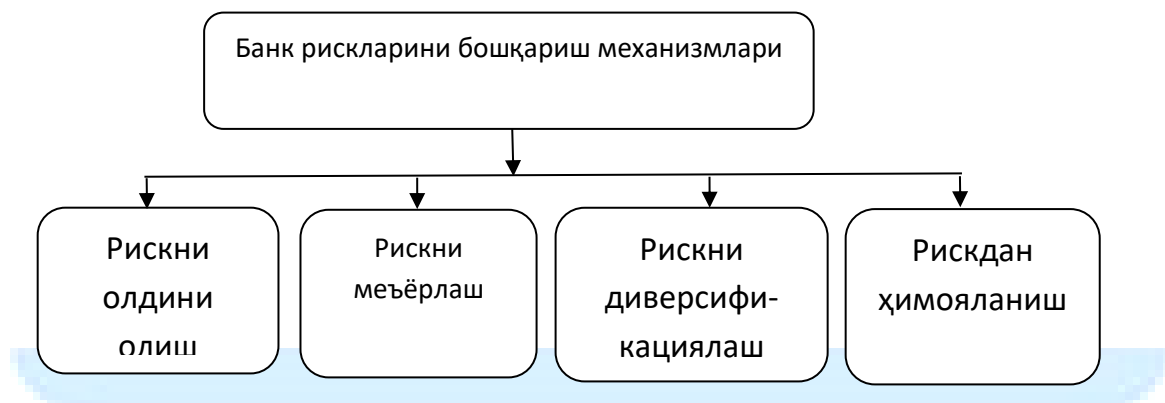
Саидов Улуғбек Абдивалиевич
ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

Банк рискларини бошқаришда унинг асосий механизмларидан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Банк рискларини бошқаришнинг самарали механизми жорий этилмаганлиги боис, бир қанча хорижий банклар йирик молиявий маблағларни йўқотганлиги ҳеч кимга сир эмас¹. Халқаро банк амалиётида бундай молиявий йўқотишларни олдини олиш ва банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашга хизмат қиладиган рискларни бошқаришнинг қатор механизми ишлаб чиқилган ва уларнинг кўпчилиги амалиётда самарали қўлланилмоқда.

Албатта, мамлакатимиз банк тизимида рискларни бошқаришда халқаро банк амалиётида жорий этилган механизмлар тўлиқ фойдаланмаслиги мумкин. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз банк тизимида рискларни бошқаришнинг хорижий тажрибаларини тўғридан-тўғри жорий этиш мумкин эмас, шундай бўлсада, уларнинг ижобий жиҳатларини аниқлаш ва амалиётда қўллаш юзасидан тегишли чораларни кўриш муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, хориж банк амалиётида рискларни бошқариш механизми айнан банклар пайдо бўлган даврдан бошлаб вужудга келган ва эволюцион тарзда ривожланиб ва такомиллашиб келмоқда. Ҳозирги шароитда хориж банкларида рискларни бошқаришда кенг қўлланиладиган механизмларнинг асосийлари қуйидаги расмда келтирилган.

¹Диана Мак Нотон. Укрепление руководства и повышение чувствительности к переменам Том I. Всемирный банк. Вашингтон, Д.С.1994. Стр. 123.

1-расм. Банк рискларини бошқариш механизмлари².

1-расмда хориж банк амалиётида банк рискларини бошқаришда самарали қўлланиб келинаётган рискни олдини олиш, рискни меъёрлаш, рискни диверсификациялаш ва рискдан ҳимояланиш каби механизмлари келтирилган.

Рискни олдини олиш механизми. Бу механизм рискларни нейтраллаштириш йўналиши бўлиб, рискларни бошқаришнинг кескин чораларидан бири ҳисобланади. Банк рискларини бошқаришнинг ушбу механизми орқали ички чора-тадбирлар тизими яратилади, бунинг натижасида риск тўлиғича бартараф этилади. Масалан, бундай чора-тадбирлар таркибига юқори риск даражасига эга бўлган айрим банк операцияларидан воз кечиш, банкнинг ўз маблағларининг асосий қисмини ишлатишдан воз кечиш, шунингдек, жалб этилган маблағлар миқдорини ошиб кетмаслигининг олдини олиш лозим бўлади.

Рискни меъёрлаш (лимитлаштириш) механизми. Рискларни лимитлаштириш механизми банклар томонидан амалга ошириладиган операциялар учун белгиланган риск меъёрий даражасидан ортиб кетмаслиги мақсадида жорий этилади. Банк рискларини бошқаришда меъёрлаш механизмини жорий этиш учун банк мижозлари бўйича индивидуал лимитлаштириш тартибини ишлаб чиқади. Бу банкнинг юқори риск

²Классификация банковских рисков и их оптимизация / Под общ. ред. проф. Е. В. Иода. 2-е изд., испр., перераб. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. Стр. 96.

даражасига эга бўлган айрим актив ва пассив операциялар бўйича жорий этилади.

Халқаро Базель қўмитаси томонидан банкларнинг капиталини етарлиги ва таркиби бўйича ўрнатилган янги мезонлар уларнинг балансини активлар қисмида рискка тортилган активлари улушини камайтириш орқали вужудга келиши мумкин бўлган рискларни лимитлаш имкониятини беради.

Рискларни диверсификациялаш механизми. Банкларда рискларни бошқаришнинг ушбу механизми тизимланмаган рискларни бартараф этиш масалаларига қаратилади. Яъни, тизимланмаган рисклар алоҳида олинган банклар доирасида вужудга келиб, уларнинг миллий иқтисодиётга таъсири сезиларсиз даражада бўлади. Айнан, шу шароитда рискларни диверсификациялаш механизмининг асосий мақсади банкларда рискларни марказлашувини олдини олишга, яъни битта банкда содир бўлган тизимсиз риск бошқа банкларга хавф солмаслиги ва содир бўлмаслигига эътибор қаратилади. Бу жараёнда тизимсиз рискларни бошқариш диверсификациялаш механизми орқали гуруҳларга бўлинади ва амалиётга жорий этилади.

Банкларнинг рискларини баҳолашда халқаро амалиётда Базель IIнинг андозалари кенг қўлланилади. Базель IIда муддати ўтган кредитлар учун алоҳида ўрин ажратилган. Агар берилган кредитларни қайтариш муддати 90 кундан кечиктирилса уларга нисбатан тегишли захиралар шакллантирилиши талаб этилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, банкларда рискларни баҳолашда асосий эътибор, кредит рискларини баҳолашга қаратилади. Банкларда кредит рискларини баҳолашда юридик ва жисмоний шахсларга берилган кредитларга ажратган ҳолда баҳолаш мақсадга мувофиқ. Чунки, тижорат банклари юридик ва жисмоний шахсларга берилган кредитлари таъминоти, характери, хусусияти, ҳажми, мақсади ва шу каби турли жиҳатлари билан бир-биридан ажралиб туради.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, тижорат банкларида кредит рисклари доимий равишда баҳоланади ва мониторинг қилиб борилади. Буни иккита даражага гуруҳлаган ҳолда ўрганиш мумкин.

Биринчи даражада, рискларни мониторинги ва уларни баҳолаш банкнинг тегишли бўлимлари раҳбарлиги остида масъул мутахассислар амалга оширади.

Иккинчи даражада кредит рисклари мониторинги ва уларни баҳолаш банк бошқаруви ва кредит қўмитаси томонидан амалга оширилади. Хусусан, банк бошқаруви ва кредит қўмитаси йиғилишларида банкнинг кредит портфели ҳолати, уларнинг тўлиқ қайтиши билан боғлиқ масалалар, шунингдек, келгусида бериладиган йирик кредитлар, уларнинг даромадлилиги ва шу каби масалалар бўйича тегишли муҳокамалар амалга оширилади.

Тижорат банклари активларини баҳолашда бешта: яхши; стандарт; субстандарт; шубҳали ва умидсиз тоифаларга таснифланади. Марказий банк активлар бўйича йўқотишлар ҳисобига кўриладиган зарарларни қоплаш учун ҳар бир тоифа бўйича белгиланган захираларни шакллантириш юзасидан тижорат банкларга нисбатан тегишли талабларни ўрнатади.

Мақола доирасида амалга оширилган таҳлиллар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, банк рискларини бошқаришнинг самарадорлигини белгиловчи асосий иқтисодий-меъерий кўрсаткичларни амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бизнингча улар қуйидагича бўлиши лозим:

- банкнинг рискларини бошқариш бўлинмалари фаолиятига баҳо беришда унинг “қониқарли” эканлиги банкда молиявий йўқотишлар умуман мавжуд бўлмаганда, “қониқарсиз” эканлиги эса банкда молиявий зарарлар ва йўқотишлар бўлган ҳолатда берилишини белгилаб қўйиш лозим;

- бутун банк бўйича, банк рисклари оқибатида кўрилган зарарлар миқдори банк капитали умумий ҳажмининг 1 фоизига етмаганда “қониқарли” бўлса, ушбу йўқотишлар ҳажми банк капитали умумий ҳажмининг бир

фоиздан ортганда эса “қониқарсиз” ҳолат сифатида баҳоланиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз;

-банк рискларини бошқариш механизмларини қўллашда тизимсиз ва тизимли рисклар эканлигини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ, шу билан бирга улардан самарали бўлишида рискларни бошқаришга масъул ходимларнинг билим, тажриба, кўникмалари ҳамда масъулиятига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, банк рискларини бошқаришнинг қатор механизмлари мавжуд бўлиб, уларнинг ичидан банкдаги рискларнинг хусусияти ва қамраб олиш қобиғига мувофиқ тарзда ижобий натижалар берадиганини рискларни бошқаришда жорий этиш муҳим ҳисобланади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayev Yo., Karaliyev T., Toshmurodov Sh., Abdullayeva S. “Bank ishi” o‘quv qo‘llanma. T.: “Iqtisod-Moliya”, 2010 y. 207-331 b.
2. O.I.Lavrushina. “Bankovskoye delo” Uchebник. Pod. Rek. -2-e izd, pererabot. I dop. - M.: Finansi i statistika, 2007. - 576 s.
3. Abdullayeva Sh.Z. Karimov F.Sh., Navro‘zova K.N., Ortiqov U.D. “Bank resurslari va ularni shakllantirish asoslari”. T.: “TMI” 2004 y. -263 b.